

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra etnologie

Bakalářská práce

Barbora Vašíčková

Transformace společností centrální Afriky

Transformation of societies in Central Africa

Praha 2015

Vedoucí práce: PhDr. Barbora Půtová, Ph.D. et Ph.D.

Poděkování

Děkuji vedoucímu své bakalářské práce za úvod do problematiky oblasti centrální Afriky jako i za všechny cenné rady, kterých se mi od něho dostalo, podnětné návrhy a doporučenou literaturu.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 10. 5. 2015

.....

Barbora Vašíčková

Obsah

1 Úvod.....	7
1.1 Zhodnocení pramenů a literatury	7
2 Rwanda v rámci širšího regionu.....	12
1.2 Oblast východní a jižní.....	12
1.3 Oblast západní	13
1.4 Oblast jihozápadní.....	13
1.5 Mikroprostředí.....	13
2 Obyvatelé	14
2.1 Sběrači a lovci	14
2.2 Zemědělci	14
2.3 Pastevci.....	15
3 Rod a klan - základní sociální jednotky	16
3.1 Vymezení pojmu rodu a klanu	16
3.2 Funkce rodu	16
3.3 Řešení konfliktů	17
3.3.1 Gacaca, soudní řízení.....	17
3.3.2 Odloučení.....	18
4 Politické entity v oblasti.....	19
4.1 Rodové pospolitosti.....	19
4.2 Království	20
5 Rwandské království.....	22
5.1 Historie	22
5.1.1 Raná fáze	22
5.1.2 Konsolidace moci	23
5.1.3 Expanze království.....	23
6 Etnicita	25

6.1 Hutu	25
6.2 Tutsi.....	25
6.3 Dichotomie Hutu – Tutsi.....	26
6.4 Twa.....	27
7 Organizace království	28
7.1 Členění království.....	28
7.2 Instituce království	28
7.2.1 Ubhake, klientelistický systém	28
7.2.2 Král	29
7.2.3 Genealogie	30
7.2.4 Armáda	31
8 Ubwiru	33
8.1 Rituál prvotin - Umugabura	34
8.1.1 První sekvence	34
8.1.2 Druhá sekvence.....	35
8.1.3 Třetí sekvence.....	36
8.1.4 Čtvrtá sekvence.....	37
8.1.5 Pátá sekvence.....	37
9 Ideologie království.....	38
9.1 První motiv	38
9.2 Druhý motiv	39
9.3 Třetí motiv	40
10 Evropský mýtus - Hamitská hypotéza	41
10.1 Vymezení hamitské hypotézy	41
10.2 Aplikace hamitské hypotézy na rwandskou společnost	42
10.2.1 Biologické pojetí etnicity.....	42
10.2.2 Původ skupiny	43
10.2.3 Homogenita skupiny.....	43

10.2.4 Kulturní dominance Tutsi	44
11 Závěr	45
Seznam použité literatury.....	46
Seznam obrázků	49
Abstrakt.....	50

1 Úvod

Při bližším pohledu do nitra Afriky jsem se rozhodla v práci zaměřit na Rwandu, ohlédnout se zpět na její minulost. Jednou z motivací byla snaha porozumět antagonismu mezi Hutui a Tutsii, která v roce 1994 vyvrcholila genocidou. Kladla jsem si otázky po jeho kořenech v rámci života tamních společností, utvářejícího se centralizovaného státu i důsledcích kontaktu s evropskou kulturou.

Tématem práce je zachytit vývoj společností, které se v průběhu doby zformovaly na území dnešního státu Rwanda. Podobu vtiskl společnostem, kromě rázu krajiny v jednotlivých oblastech, proměňující se v kontaktu s lidskou činností a zpětně ji tak ovlivňující, také jejich vzájemný kontakt a příchod nových skupin do oblasti. K pochopení společností je třeba nahlédnout je v širším kontextu regionů centrální Afriky. Hranice, které dnes oddělují jednu zemi od druhé, jsou konstruktem Berlínské konference, konající se v letech 1884 – 1885, na které si velmoci rozdělili Afriku. Minulost Rwandy je minulostí lokálních společností, žijících na území s přesahy do dnešních států, s Rwandou sousedících, nemluvě o kontaktech obchodních, které je zasazovaly do širšího rámce oblasti.

Jádrem textu je vývoj rwandského království od jeho počátků do příchodu Evropanů, s přesahem v podobě reflexe vlivu evropského pojetí světa na rwandskou společnost. Rwandské království se formovalo v oblasti jezera Mohazi v okruhu pasteveckých skupin, postupně však expandovalo na území nová, jejichž krajina se namnoze podstatně lišila od krajiny původní. Království krystalizovalo v interakci s jinými společnostmi, skrze integraci a asimilaci kulturních specifík se utvářela jeho struktura – mnoho z kulturních prvků pro království charakteristických mělo svůj původ v dříve autonomních kulturách. Ideologie, obraz skutečnosti, který byl v souladu s potřebami královského dvora, pak zpětně legitimizovala společenské uspořádání i nárok království na cizí území.

Práce je kompilací pojednávající dané téma na základě textů afrikanistů, antropologů a historiků, z nichž mnozí prováděli v oblasti terénní výzkum a dlouhodobě se tomuto areálu věnují. Posloupnost níže uvedených pramenů a literatury více méně kopíruje strukturu práce.

1.1 Zhodnocení pramenů a literatury

Cenným pramenem, z hlediska studia minulosti Rwandy v onom širším kontextu, je kniha *The Land beyond the Mists* s podtitulem *Essays on identity and authority in precolonial Congo and Rwanda*, amerického afrikanisty Davida Newburyho (2009). Jedná se o soubor

studií, které jsou podloženy bohatým etnografickým materiálem, získaným během terénních výzkumů uskutečněných v minulých čtyř desetiletí.

Studie *Precolonial Burundi and Rwanda* (Newbury, 2001) pojednává o společnosti, respektive společnostech v oblasti, vklíněné mezi velká africká jezera – Viktoriino jezero na severovýchodě, jezero Tanganika na jihu a jezero Kivu na západě – v předkoloniálním období. Popsány jsou zde tři kulturní oblasti, jejich ukotvení a determinace přírodním prostředím. Formující se společnosti nebyly do sebe uzavřenými, docházelo mezi nimi ke kulturní difuzi, tedy k oboustrannému přejímání kulturních prvků a komplexů (Soukup, 2011). Zdůrazněn je význam lokálních identit. Mezi nimi byla rwandská dynastie pouze jednou z mnoha podob politického uspořádání, která v postupné expanzi do sebe kromě území integrovala také něco ze specifičnosti podrobených společností, či jimi byla proměněna. Ústřední myšlenkou je polemika s ještě do nedávna převládajícím pojetím, které vnímalo společnost rwandského království jako statickou, jako výsledek tří historicky se překrývajících vrstev – Twa, Hutu, Tutsi – chápaných rasově, s homogenní a vnitřně determinovanou kulturou. Proti rase či etnicitě staví David Newbury identitu formující se v kontextu rwandského království.

Dalším esejem ze souboru *The Land beyond the Mists* (Newbury, 2009) je studie s názvem *What role has kingship?* (Newbury, 1981). Jak je již z názvu patrné, zaobírá se text postavou krále, charakterizující její postavení v rámci společenské struktury. Jako text předchozí, má i tento v sobě obsaženu polemiku. Proti obrazu autokratického a autonomního vládce, jehož politická a rituální moc plynula z jeho božské podstaty – v tomto pojetí byl král inkarnací Božství – staví David Newbury krále, který je v zajetí rituálního kodexu království a jeho interpretů. Rituál umuganura – rituál prvních plodin – na němž je postavení krále ilustrováno, byl původně rituálem malého království, jež bylo, jak je z charakteru rituálu patrné, zemědělskou společností. Integrace rituálu rwandským královstvím a učinění krále jeho centrální postavou – která prostředkuje mezi Přírodou, Kulturou, Společností – zakládalo jeho, tedy královu, nepostradatelnost pro království a obyvatele a poukazuje k obecnému mechanismu konsolidace království.

Důležitým nástrojem moci byla armáda. Její reorganizací v důsledku vojenské ofenzívy tří nejsilnějších rivalů rwandského království se ve své studii *Bunyabungo: The Western Frontier in Rwanda, ca. 1750–1850* zabývá David Newbury (1986). V pohraničních oblastech byla rozmístěna armáda, s primárním cílem chránit území království, případně provádět jeho další expanzi. Významná byla ovšem také její role

socializační, která ve svém důsledku napomáhala asimilaci nově obsazených oblastí v rámci království.

Obraz rwandské společnosti načrtává ve své knize *Mezi nejmenšími lidmi světa* Pavel Jáchym Šebesta (1940). Šebesta Rwandu – respektive Ruandy-Urundi, jak se tehdy belgická kolonie, jejíž součástí bylo kromě Rwandy také dnešní Burundi, nazývala – navštívil ve 30. letech minulého století. V knize, která je výstupem jeho terénního výzkumu, píše především o Pygmejích a přibližuje nám specifika jejich postavení v rámci společnosti.

Kapitoly knihy *Indigenous African Institutions*, ghanského ekonoma George Ayitteyho (2006), věnované struktuře afrických království, staví výše uvedenou esej o postavení krále do širší perspektivy společnosti. Kniha je obsáhlou studií pojednávající o politických a společenských zřízeních v jejich variabilitě, napříč celým Africkým kontinentem. Předloženy jsou zde jednotlivé modely organizace společnosti. George Ayithey zkoumá náboženské systémy, zvyky, ekonomické a právní systémy, způsoby vládnutí tak, jak se formovaly v době předkoloniální i transformaci způsobenou kontaktem s evropskými kulturami, jejich představami a ambicemi. Skrze kapitoly věnované konkrétním africkým královstvím máme možnost komparovat království rwandské, ačkoli o něm samostatná kapitola v knize není, s jinými politickými útvary, napříč africkým kontinentem.

Výsadním zdrojem k poznávání dějin rwandské společnosti je orální tradice. Její analýzou se v knize *L'évolution du royaume rwanda des origines a 1900* zabývá belgický historik a antropolog Jan Vansina (1999). Kniha je studií o formování rwandského království, tak jak se nám uchovalo v orální tradici. V komparaci tradice z okruhu královského dvora s tradicí lidovou, jež obě mají svůj specifický charakter, načrtává Vansina autentičtější obraz skutečnosti. Z hlediska našeho tématu jsou podstatné také kapitoly popisující utváření institucí rwandského království.

Deskripcí jednotlivých institucí rwandského království, způsobem jakým strukturovaly společnost, se ve své knize *Rwanda and Burundi* zabývá francouzsko-americký politický vědec Réne Lemarchand (1970). Popsán je zde klientelistický systém, armáda, ubwiru, pozornost je věnována také ideologii království.

Zatím se všechny uvedené knihy vztahovaly k minulosti Rwandy, která je těžištěm předkládané práce. Její ambicí je však i jistý přesah směrem k současnosti. V tom nám může být kniha *Rwanda and Burundi* (Lemarchand, 1970) – rozkročená mezi minulostí a přítomností – důležitým průvodcem. Doménou Réne Lemarchanda je období postkoloniální,

kde zkoumá transformaci společností Rwandského království, determinaci tradičního uspořádání, vyvolané kontaktem s Evropany a následným ustavením německé, později belgické koloniální správy.

Ve studii *Ethnicity as Myth*, jejímž podtitulem je *The View from the Central Africa*, se Réne Lemarchand (1999) zabývá pojetím etnicity v kontextu společností centrální Afriky – Rwandy, Burundi a Demokratické republiky Kongo. Důraz je kladen na mytologii jako způsobu legitimizace nadřazenosti jedné skupiny nad druhou. Co se Rwandy týče, byla jí ideologie z okruhu královského dvora. Značná část je v textu věnována mýtu evropskému, takzvané hamitské hypotéze, jehož prizmatem byla rwandská společnost nahlížena a která se zpětně podílela na utváření identity jednotlivých skupin obyvatelstva – skrze internalizaci mýtu.

Studii věnovanou výhradně hamitské hypotéze je *The Hamitic Hypothesis: Its Origin and Functions in Time Perspective* (Sanders, 1969). Autorka se v ní zabývá jejím vznikem a proměnami v kontextu politického a společenského vývoje evropského myšlení.

Stejný časový záběr jako kniha *Rwanda and Burundi* (Lemarchand, 1970) – od prvního osídlení oblasti do postkoloniálního období – má také kniha *Dějiny Rwandy a Burundi* českého afrikanisty Jana Záhoříka (2012), s tím ovšem, že kniha je pozdějšího data a dějiny Rwandy jsou v ní dotaženy až do současnosti. Na stránkách znovu ožívá historie rwandského království, jeho jednotlivé etapy formování, expanze i konsolidace moci. Pojednány jsou postavy rwandských králů i příběhy obyvatel království.

Knihou *Rwanda, les médias du génocide* francouzského historika Jean-Pierre Chrétiena z roku 1997 je obrazem politické situace ve Rwandě v době před a během genocidy tak, jak je zachycena v propagandistických textech, rozhlasových vysíláních, které se zároveň podílely na rozmíchání nenávisti, které vyústily v masakr více než 800 000 Tutsiů a umírněných Hutuů. Kniha je souborem textů a projevů vysílaných (publikovaných) prostřednictvím rozhlasu a plakátů, k nimž autor předkládá komentář a zasazuje je do celkového rámce událostí roku 1994.

Pro pochopení příčin antagonismu mezi Hutui a Tutsii, který vyvrcholil genocidou, jsou směrodatné studie *Burundi a Rwanda – oběti mnohaletého nerovnoprávného soužití Hutuů a Tutsiů* Jiřího Hlaváčka (1997) a *Uma História de Violência sob as Brumas des Virunga. Morte e poder no Ruanda* portugalského politického antropologa Fernanda Florêncio (2011). Stejně tak kniha *Ohniska napětí v postkoloniální Africe* Jana

Záhoříka (2012). Jsou v nich nastíněny roviny významů pojmů Hutu a Tutsi, jejich vymezení ve smyslu spíše sociálních skupin v rámci rwandského království i jejich pozdější chápání coby skupin rasových.

K hlubšímu pochopení přítomnosti Rwandy je třeba zadívat se do její minulosti, neboť tam byly rozdány karty, se kterými se dnes hraje. A tak se obloukem vracíme tam, kde jsme začali – tedy k formování rwandského království v kontextu života tamních společností.

2 Rwanda v rámci širšího regionu

Území v konturách dnešního státu Rwanda, vklíněné mezi velká africká jezera – Viktoriino jezero na severovýchodě, jezero Tanganika na jihu a jezero Kivu na západě¹ – bylo integrální součástí rozsáhlejší oblasti centrální Afriky. V tomto rámci rozeznáváme tři výraznější geografické oblasti, které svým charakterem zakládaly způsob života lidí.

Obrázek 1 – Mapa oblasti²

1.2 Oblast východní a jižní

Oblast východní a jižní je součástí rozlehlých plání. Není zde výraznějších topografických nepravidlostí, které by mohly ztěžovat volný pohyb lidí, a oblast se tak vyznačovala značnou mobilitou nejrůznějších pasteveckých skupin. Omezené množství

¹ Hlaváček, J. Burundi a Rwanda – oběti mnohasetletého nerovnoprávného soužití Hutů a Tutsů. Mezinárodní vztahy [online], 1997, 32(2), s. 63.

² United Nations. Map of Rwanda [obrázek], 2008.

dešťových srážek bylo příčinou jen poměrně malé hustoty zalidnění³. Právě tady se v období 10. a 11. století zformovalo jádro rwandského království⁴.

1.3 Oblast západní

K západu se krajina zvlňuje, přecházejíc v horské masivy tyčící se do výšky až 4 500 metrů nad mořem. Pro dostatek srážek, úrodnost půdy a mírné klima byla oblast vhodnou k zemědělské produkci. Velkorysost přírody umocňovala hustotu osídlení⁵. Místní lidé byli v kontaktu s oblastmi dále na západ, přes jezero Kivu.

1.4 Oblast jihozápadní

Východní pobřeží jezera Tanganika, táhnoucí se na sever údolím řeky Rusizi, tvoří nížinatá krajina. Od poloviny 19. století byla oblast napojena na dálkový obchod, ústící v posledku na východoafrické pobřeží⁶.

1.5 Mikroprostředí

Mimo již zmíněné distinktivní oblasti utvářející životy místních lidí – pastevců na jihu a východě, zemědělců na západě – bylo území protkáno spoustou mikroprostředí, povětšinou do sebe uzavřených.

Povodí řek Kanyaru a Kagera bylo jednou z takových oblastí. Lidé zde žili na březích jezer a mokřin či na jejich ostrovech jako rybáři. V lese Nyungwe žili lidé jako lovci a sběrači.

³ Newbury, D. *The Land beyond mists*. Athens: Ohio University Press, 2009, s. 286.

⁴ Záhořík, J. *Dějiny Rwandy a Burundi*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 18.

⁵ Newbury, D., ref. 3, s. 287.

⁶ Newbury, D., ref. 3, s. 287.

2 Obyvatelé

Území v obrysech jezer Kivu, Tanganika a Viktoriina jezera bylo odedávna křížovatkou lidí rozličných jazyků i způsobů obživy, zakládající tak barvy kulturního spektra oblasti.

2.1 Sběrači a lovci

Původními obyvateli Rwandy jsou pygmejové, Twa. Lidé žijící dříve kočovným způsobem života jako lovci a sběrači. K výrobě užívali rostlinných a živočišných surovin, kostí, rohoviny a kůží. Znalosti železných předmětů a hrnčířství se jim dostalo až kontaktem se zemědělci. Ke svému životu potřebovali Twa dostatečně rozsáhlý prostor, příchod zemědělců a následně pastevců znamenal pro ně konkurenci, ve které nemohli obstát⁷. To se ještě vyhrtilo, když se tyto dříve polokočovné entity byly v důsledku populační exploze nuceny usadit a začaly intenzivně využívat půdu k pěstování plodin a jako pastviny. Twa byli zatlačeni do lesnatějších oblastí.

2.2 Zemědělci

Bantuští zemědělci pronikali na území dnešního státu Rwanda mezi lety 500 až 1000 n. l. Jejich příchod se nesl ve znamení intenzivní zemědělské činnosti a tedy odlesňování půdy⁸. Velkou spotřebu dřeva si vyžádalo zpracovávání železa k výrobě nástrojů pro zemědělství nezbytných. To ve svém důsledku vedlo k erozi. Vyčerpaná půda, nevhodná pro pěstování plodin, začala být využívána jako pastviny. Byla tak zavedena – jednalo se o vnitřně generovaný proces, ačkoli vnější vlivy mohly proces uspíšit – nová kultura, založená na pastevectví. Z lingvistických výzkumů vyplývá, že již kolem roku 800 měly místní komunity slovo pro „velkou krávu s rohy“. Proces ustavení chovu skotu – jeho specifického druhu – a kultury spojené s pastevectvím nemůže být tedy spojován výlučně s příchodem koherentní kulturní či sociální skupiny. Souvisí spíše s ekologickou změnou v oblasti a potřebou na ni reagovat. Chov skotu a rozvoj zemědělství byly výrazně provázány. Hnoje z pastvin se užívalo k zúrodnění půdy zemědělských usedlostí⁹.

⁷ Adekunle, J. O. Culture and Customs of Rwanda. Portsmouth: Greenwood Publishing Group, 2007, s. 5-6.

⁸ Záhořík, J. Dějiny Rwandy a Burundi. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 9.

⁹ Newbury, D. The Land beyond the Mists. Athens: Ohio University Press, 2009, s. 295.

2.3 Pasterci

Migrace pasterckých skupin náležejících k nilotské jazykové skupině do oblasti se datuje do období mezi 8. až 15. stoletím¹⁰. Skupiny s sebou přinášely nové poznatky, dovednosti a hodnoty mající svůj původ ve způsobu jejich života i místech, odkud přicházeli. Mezi migrujícími skupinami a již dříve příchozími, usazenými, docházelo ke vzájemné interakci – a v důsledku toho ke kulturní difuzi, akulturaci či asimilaci jedné skupiny druhou¹¹. Podoba interakce byla, kromě kulturních specifik jednotlivých skupin, spoluurčována také rázem krajiny.

Docházelo k asimilaci z hlediska jazykového. Kinyarwanda, bantuský jazyk náležející do nigero-konžské jazykové skupiny, se stal dominantním jazykem lidí nehledě na jejich původ¹². Kromě jazyku kinyarwanda, mluví dnes část lidí také swahili, který se do srdce Afriky dostal spolu s obchodníky z východního pobřeží¹³.

¹⁰ Vansina, J. L'évolution du royaume rwanda des origines à 1900. Bruxelles: Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, 2000, s. 92.

¹¹ Newbury, D. The Land beyond the Mists. Athens: Ohio University Press, 2009, s. 297.

¹² Adekunle, J. O. Culture and Customs of Rwanda. Portsmouth: Greenwood Publishing Group, 2007, s. 3.

¹³ Záhořík, J. Dějiny Rwandy a Burundi. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 11.

3 Rod a klan - základní sociální jednotky

Rod či klan byly základním článkem společenského uspořádání jako celku a podstatou sociální integrace¹⁴. Na základě rodových vztahů probíhala zemědělská produkce, výroba i obchod, vztahy politicko-právní a rituální¹⁵.

3.1 Vymezení pojmu rodu a klanu

Nejmenší sociální jednotkou linie či rodu je nukleární rodina skládající se z muže, ženy (žen) a dětí. Skupina nukleárních rodin odvozující svůj původ od jediné descendenční linie – v případě unilineární descendance – vytváří sdruženou rodinu, kdy spolu žijí muži, jejich manželky a děti. Souhrn sdružených rodin s generačním přesahem tří a více generací je rozšířená rodina. Součástí rozšířené rodiny – v případě, že se jedná o skupinu patrilineární – jsou pak i rodiny dětí, respektive rodiny synů s jejich manželkami a dětmi, a tak dále¹⁶.

„Pokud členové descendenčních skupin – ať už jsou rozčleněné pouze do dvou moiet nebo do celé hierarchické struktury od minimálních po maximální linie – přesně znají jednotlivé mezigenerační filiační kroky, které je pojí s jejich konkrétními předky, bývají takové descendenční skupiny v antropologii bez ohledu na jejich mělkost nebo hloubku [...] označovány jako linie nebo rody. V určité generační hloubce – u různých kultur ve velmi různé hloubce – ale bývají jednotlivé kroky a konkrétní předkové zapomenuti. Pokud členové descendenční skupiny odvozují svůj původ od společného předka, ale neznají už přesné mezigenerační filiační vazby, bývá taková skupina [...] označována jako klan. Klany se tedy skládají z několika linií, o jejichž vrcholných předcích se předpokládá, že byli příbuzní, ale přesné vazby na jejich společného předka už nejsou známy.“¹⁷

3.2 Funkce rodu

Rod či klan byly svým členům vlastní skupinou, k níž se vztahovali a která zakládala jejich identitu. Skupina fungovala ve smyslu sociálního zabezpečení svých členů. Ze společných prostředků mohly být hrazeny náklady za pohřeb i výdaje na svatbu. Společně

¹⁴ Schapera, I., 1953 cit. podle Ayittey, G. B. N. Indigenous African Institutions. New York: Transnational Publishers, 2006, s. 23.

¹⁵ Bell, M., 1987 cit. podle Ayittey, G. B. N. Indigenous African Institutions. New York: Transnational Publishers, 2006, s. 23.

¹⁶ Ayittey, G. B. N. Indigenous African Institutions. New York: Transnational Publishers, 2006, s. 24.

¹⁷ Skupnik, J. Antropologie příbuzenství: Příbuzenství, manželství a rodina v kulturně antropologické perspektivě. Praha: Slon, 2010, s. 100.

byly pořádány obřady a rituály¹⁸. Na mezních okamžicích v životě člověka participovala celá skupina, či jim alespoň přihlížela.

Svým členům poskytovala skupina ochranu a byla jim v mnohém oporou. V čase krizí a politické nejistoty, v rámci většího správního celku, fungovala jako v jistém smyslu svépomocná skupina, či se tento její aspekt naplno projevil. V případech hladu a strádání byla solidarita s těmi, kteří to právě potřebovali, otázkou přežití.

Příslušnost ke skupině měla funkci sociální kontroly, kdy se jedinec zdržoval chování, které by přivolalo hanbu na celý rod či klan¹⁹. Podvolení se sociálním pravidlům a zvyklostem nepřímo vynucovali svou morální autoritou nejstarší členové skupiny. Pakliže přečiny jedince nebyli s to usměrnit jeho vlastní rodiče nebo sourozenci, předstupoval tento před shromáždění starších²⁰.

3.3 Řešení konfliktů

3.3.1 Gacaca, soudní řízení

Spíše nežli uplatňování abstraktního pojetí spravedlnosti – jen těžko vynutitelného v situaci, kdy je člověk více než jednatel chápán jako součást širšího celku, rodu či klanu – se usilovalo o opětovné nastolení harmonie v sociálních vztazích²¹.

Toho výrazem bylo soudní řízení gacaca k urovnání rodinných a vesnických sporů ve věcech krádeží, neshod v manželství, vlastnictví půdy a poškození na majetku. Gacaca má svůj původ ve slově umucaca, které v jazyce kinyarwanda značí krátkou, úhledně posekanou travu, odkazující tak na místo, na kterém byli usazeni starší členové komunity, zvolení, aby soudu předsedali. Podoba místa měla v sobě symboliku neutrality – vydělení z běhu života komunity – a měla tak nastavit otevřenost vstříc řízení, které zde mělo proběhnout²².

Gacaca bylo shromážděním celé komunity, kde komukoliv byla dána možnost se k projednávané záležitosti vyslovit. Cílem gacaca bylo napomoci usmíření a znovunastolení spravedlnosti v přítomnosti všech zúčastněných. Byl zde také výrazný prvek uvolnění napětí, ve smyslu katarze.

¹⁸ Ayittey, G. B. N. *Indigenous African Institutions*. New York: Transnational Publishers, 2006, s. 25.

¹⁹ Ayittey, G. B. N., ref. 18, s. 24.

²⁰ Ayittey, G. B. N., ref. 18, s. 26.

²¹ Ayittey, G. B. N., ref. 18, s. 34.

²² Human Rights Watch. *Rwanda: Mixed Legacy for Community-Based Genocide Courts* [online]. 2011.

3.3.2 Odloučení

Došlo-li ve vlastní skupině k neshodám, bylo odloučení části od celku skupiny jednou z možností urovnání napětí. Migrace do jiné oblasti a založení nové osady, vesnice bylo do jisté míry vystavením se napospas „divočině“. Zranitelnost, způsobená mimo jiné zpřetrháním vztahů mezi celkem a částí, byla v nepřímé úměře s velikostí odloučené skupiny. „*Since traditional Africa societies were largely structured in terms of corporate groups, individual survival was possible only by being under the protective umbrella of one or another such group, and the larger the group and the more powerful it was, the safer one was.*”²³

²³ Ayittey, G. B. N. *Indigenous African Institutions*. New York: Transnational Publishers, 2006, s. 26, překlad: „Jelikož byly tradiční africké společnosti ve velké míře strukturovány do skupin, bylo přežití jedince možné, jen pokud byl tento pod ochranou jedné z nich. Čím větší a mocnější skupina byla, tím více byla zajištěna jeho bezpečnost.“

4 Politické entity v oblasti

Formující se rwandské království (viz. kapitola 5) nebylo jediným politickým paradigmatem v oblasti. V této kapitole jsou pojednány dvě politické entity, které rwandské království časově předcházely či s ním byly paralelní. Mnoho z jejich kulturních prvků a komplexů bylo následně integrováno do struktury království.

4.1 Rodové pospolitosti

Na severu a severozápadě, v oblastech úrodné půdy a bohatých dešťových srážek, žili lidé v rodových pospolitostech. Nárok na území se zakládal v civilizačním aktu předků, kteří půdu kultivovali, zbavili ji lesního porostu²⁴.

V takovýchto společnostech byla silně přítomná obava z autokracie, vlády, ve které by byl držitelem veškeré moci jednotlivec nebo úzká skupina lidí. Setkáváme se s rozličnými způsoby, kterými společnosti předcházely ustavení centralizované autority. Jedním ze způsobů byla zvyklost napadat či zesměšňovat samo pojetí svrchované autority prostřednictvím orálních příběhů²⁵. „*Kings and chiefs are often portrayed as unimaginative, unintelligent, lacking common sense, and likely to use brute force.*”²⁶ Karikatura krále byla dána do kontrastu s představou o ideálním vůdci skupiny²⁷.

K centralizaci moci mohlo docházet během války, kdy byla jistá forma moci daná jednotlivci ke sjednocení společnosti a velení. V časech míru mu byla moc odejmuta a stával se z něho opět řadový člen²⁸.

Při výběru rodového vůdce nehrály dědičné faktory zásadní roli. Byl-li však kandidátův otec či dědeček respektovanou osobou, něco z této vážnosti se přenášelo i na jeho potomka. Vlastním kritériem byly pak řečnické schopnosti, vykonané skutky a úspěchy, které by zakládaly legitimitu jeho nároku. Stejně důležitým faktorem je případná podpora ostatních, všeobecný souhlas s jeho ustavením – jinak by mohlo dojít k rozdělení²⁹.

²⁴ Newbury, D. *The Land beyond the Mists*. Athens: Ohio University Press, 2009, s. 316.

²⁵ Ayittey, G.B.N. *Indigenous African Institutions*. New York: Transnational Publishers, 2006, s. 112-113.

²⁶ Yelapaala, K., 1983 cit. podle Ayittey, G.B.N. *Indigenous African Institutions*. New York: Transnational Publishers, 2006, s. 113, překlad: „Králové a náčelníci byly zpodobněni jako postrádající imaginaci, inteligenci, zdravý úsudek, nemajíce daleko ke svévoli.“

²⁷ Ayittey, G. B. N., ref. 25, s. 113.

²⁸ Ayittey, G. B. N., ref. 25, s. 113.

²⁹ Ayittey, G. B. N., ref. 25, s. 130.

Mezi sebou uzavíraly pospolitosti spojenectví, či je od sebe odvracely vzájemné spory³⁰.

4.2 Království

Jednotícím rysem společností žijících v okolí Velké příkopové propadliny byla jejich značná mobilita, způsob života založený především na lovu a sběru. Až teprve později, když se stále rostoucí počet obyvatel stal pro takovýto způsob života neudržitelným, začaly se společnosti více soustředit na zemědělství, chov zvířat a rybolov. S trvalou vazbou na půdu se vyvíjelo pojetí jejich vlastnictví. Byla tak zdůrazněna descendenční linie, po které dědictví půdy přecházelo³¹.

Na vysočinách, v hůře přístupných oblastech, se formovala svým rozsahem nevelká království vzkvétající, byl-li dostatek přívrženců, kteří by se na jejich území usadili, či je rozšířili o své území³².

V čele království stál abahinza, král. V osobě krále spájela se moc politická s ritualistickou. Postavení krále zakládalo se v jeho moci nad úrodností půdy, kterou každoročně znovu obnovoval rituálem prvotin. Král disponoval taktéž nadpřirozenou schopností vyvolávat deště, odvracet přírodní katastrofy, či mohl naopak kletbou v části svého království úrodnost zarazit. Insignií jeho moci byl dynastický buben. Ve smrti byl s náležitou ceremonií pohřben ritualisty, abiru³³.

Nejednalo se ovšem o centralizovaná království. Král byl v pozici „prvního mezi rovnými“ – náčelníky rodů, kteří prostředkovali mezi ním a poddanými³⁴. Rada starších, sdružující představitele rodů, hrála v mnoha ohledech důležitou roli.

Záležitosti týkající se správy království byly králem předneseny na Radě, stávající se tak předmětem diskuzí – kdokoli se k nim mohl vyjádřit. Král většinou v tichosti naslouchal průběhu rozpravy, zvažujíc jednotlivá hlediska. V tomto smyslu měla Rada funkci poradní – v záležitostech vnitřní i vnější administrativy státu – spravujíc krále o reálných potřebách jeho poddaných³⁵. Spíše než abstrahováním k blahu království jako celku, prosazovali náčelníci zájmy svých rodů. Role krále – ačkoli i on náležel k jistému rodu – spočívala tak v usmíření

³⁰ Vansina, J. *L'évolution du royaume rwanda des origines à 1900*. Bruxelles: Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, 2000, s. 70.

³¹ Newbury, D. *The Land beyond the Mists*. Athens: Ohio University Press, 2009, s. 317.

³² Newbury, D., ref. 31, s. 317.

³³ Vansina, J., ref. 30, s. 69.

³⁴ Vansina, J., ref. 30, s. 69.

³⁵ Ayittey, G. B. N. *Indigenous African Institutions*. New York: Transnational Publishers, 2006, s. 134.

rozporů a protichůdností, ve snaze dosáhnout v přeložené záležitosti jednomyslnosti³⁶. Bylo snad teoreticky možné, aby král uskutečňoval politiku nezávisle na Radě starších – bez jejich vědomí a zhodnocení dílčích postupů – či nedbal dosaženého konsensu, riskoval tak ale ztrátu přízně a v posledku i to, že bude sesazen³⁷.

Každý rok mu lidé odváděli tribut v podobě zemědělských produktů a předmětů, které král zpětně redistribuoval svým přívržencům. Ač byl povolán k řešení soudních sporů, jeho reálná moc byla oslabena rodovými zvyky jako například krevní mstou, praktikovanou mezi různými rody³⁸.

³⁶ Ayittey, G. B. N. *Indigenous African Institutions*. New York: Transnational Publishers, 2006, s. 163.

³⁷ Ayittey, G. B. N., ref. 36, s. 136.

³⁸ Vansina, J. *L'évolution du royaume rwanda des origines à 1900*. Bruxelles: Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, 2000, s. 69-70.

5 Rwandské království

5.1 Historie

5.1.1 Raná fáze

Ve své nejranější podobě se rwandské království formovalo nedaleko jezera Mohazi. Na rozlehlých pláních, rozkládajících se pod svahy kopců, s úrodnou půdou využívanou k zemědělství, zakládal se život na migraci pasteveckých skupin³⁹.

Mezi pastevci a již dříve usazenými zemědělci probíhala vzájemná směna, zemědělské plodiny byly směňovány za produkty získané z chovu, mléko, maso, lůj, kůže a hnojivo⁴⁰. Jejich vztah lze snad chápat v perspektivě „odvěkého“ antagonismu mezi pastevci a zemědělci – či vztahu jisté ambivalence – kdy měly obě skupiny užitek z produktů toho druhého, zároveň si však byly v oblasti konkurenty.

V průběhu 10. a 11. století zde spojenectvím pasteveckých skupin vznikaly první státní útvary⁴¹. Podle rekonstrukce, kterou předkládá Jan Vansina, zakládající se na orální tradici, byli králové Rwandy příbuznými dynastie království Bugesera. Příběh vypráví o tom, kterak byl, tehdy ještě, náčelník Rwandy Bwiimba zabit v boji, který jménem Bugesera vedl s královstvím Gisaka. Jeho syn Rugwe si pak od krále Bugesera vyžádal kopec Kigali – jako výraz oběti otce i odčinění za to, že Bugesera neudělalo nic, aby smrti Bwiimby zabránilo nebo ji následně pomstilo⁴².

Jednotlivé části, ve které se rwandské království rozkládalo, byly spravovány náčelníky, mezi nimiž byl král v pozici „prvního mezi rovnými“⁴³.

Již tehdy existovala jistá forma vztahu „patron – klient“, v jehož rámci patron propůjčením komodity klientovi, získával od něho protislužbu⁴⁴. Onou komoditou byl pak zejména dobytek⁴⁵, který se tak stával zdrojem bohatství jakož i jeho symbolem, a vztah

³⁹ Newbury, D. *The Land beyond the mists*. Athens: Ohio University Press, 2009, s. 208.

⁴⁰ Vansina, J. *L'évolution du royaume rwanda des origines à 1900*. Bruxelles: Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, 2000, s. 70.

⁴¹ Záhořík, J. *Dějiny Rwandy a Burundi*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 18.

⁴² Vansina, J., ref. 40, s. 56.

⁴³ Vansina, J., ref. 40, s. 55.

⁴⁴ Vansina, J., ref. 40, s. 55.

⁴⁵ Záhořík, J., ref. 41, s. 22.

„patron – klient“ obecně, způsobem stratifikace formující se společnosti. Na základě tohoto vztahu si král i náčelníci drželi syny svých klientů a soustředili z nich kolem sebe armádu⁴⁶.

5.1.2 Konsolidace moci

Postupně docházelo ke konsolidaci moci v rukou krále. Na území, dříve spravovaná náčelníky, byli dosazováni královi příbuzní, bratři a synové, či pro ně byla v krajině vyčleňována území nová⁴⁷. Takovýto postup byl nástrojem expanze, získávání nových území, spadajících do sféry králova vlivu. Předsazené území mělo také funkci obrannou, kdy jádro království nebylo v přímé konfrontaci s potenciálním nepřítelem⁴⁸. Snad byl i mechanismem uvolnění napětí mezi králem a potenciálními rivaly.

V nejednom případě došlo následně k fragmentaci království, kdy se okrajová území, příliš vzdálená od centra, jednoduše oddělila od celku⁴⁹. Skutečnost, že bylo území dříve součástí království, zakládalo v očích elit legitimitu nároku na jeho opětovné připojení.

5.1.3 Expanze království

Na počátku 16. století byla Rwanda státem nevelkého rozsahu, z části závislým na království Bugesera. Na východě sousedila Rwanda s královstvím Gisaka, na severu pak s královstvím Ndorwa. Na západě se v hranicích dotýkala království Aboongera⁵⁰.

V průběhu několika generací se jádro Rwandského království přesunulo západním směrem, do oblasti Nduga, oblasti lesnatých horských úbočí, velmi se lišící od krajiny v okolí jezera Mohasi⁵¹. Expanzí na nová území pojímalo do sebe tamní politické útvary⁵² – ačkoli ne vždy se jednalo o přímočarý proces a některé útvary nabyly, byť třeba dočasně, zpět svou nezávislost. Míra včlenění do celku království se však lišila v jednotlivých případech. Svou roli v integraci hrálo dřívější pronikání a osídlení území Tutsii⁵³ (viz. kapitola 6) a s tím související, již dříve zmiňovaný, vztah „patron-klient“ – respektive jeho ustálenější forma ubuhake, klientelistický systém (viz. kapitola 7.2.1) – který v sobě implikoval sociální stratifikaci společnosti a limitoval tak sociální mobilitu.

⁴⁶ Vansina, J. *L'évolution du royaume rwanda des origines à 1900*. Bruxelles: Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, 2000, s. 55.

⁴⁷ Vansina, J., ref. 46, s. 55.

⁴⁸ Vansina, J., ref. 46, s. 56.

⁴⁹ Vansina, J., ref. 46, s. 56.

⁵⁰ Vansina, J., ref. 46, s. 74.

⁵¹ Newbury, D. *The Land beyond the Mists*. Athens: Ohio University Press, 2009, s. 208.

⁵² Newbury, D., ref. 51, s. 209.

⁵³ Vansina, J., ref. 46, s. 71.

Podstatně odlišná byla situace v oblastech západních a severozápadních, mezi Velkou příkopovou propadlinou a jezerem Kivu, které dlouho zůstávaly více méně stranou politického vývoje⁵⁴.

Tutsi zde byli minoritou, tvořící jen rozptýlené ostrůvky mezi společnostmi, z nichž některá byla královstvími. Většinou se jednalo o imigranty z východu, z království Ndorwa a Gisaka, hledající útočiště před narůstající hegemonií Rwandy. Jsouce v kontaktu s rwandskou armádou, osvojili si tito lidé něco z „rwandskosti“, kulturních specifik království, a místní obyvatelstvo je jako Rwandany vnímalo⁵⁵.

V reakci na nájezdy ze strany rwandského království, nejprve sporadické, postupně stále častější⁵⁶ a pocit ohrožení z přítomnosti silného státního útvaru v oblasti, se formovala království Hutuů (viz. kapitola 6) nebo se ta, již dříve vzniklá, dále centralizovala⁵⁷. Ještě ve 20. letech 20. století byla některá z království nezávislá a k jejich připojení do rwandského království došlo až s pomocí nejprve německých, později belgických autorit⁵⁸.

⁵⁴ Vansina, J. L'évolution du royaume rwanda des origines à 1900. Bruxelles: Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, 2000, s. 81.

⁵⁵ Newbury, D: The Land beyond the Mists. Athens: Ohio University Press, 2009, s. 212.

⁵⁶ Vansina, J., ref. 54, s. 70.

⁵⁷ Lemarchand, R. Rwanda and Burundi. London: Pall Mall Press, 1970, s. 21.

⁵⁸ Lemarchand, L., ref. 57, s. 21.

6 Etnicita

Etnicitu nelze chápat primordiálně jako něco od prvopočátku ustavené, nýbrž v kontextu života tamních společností jako identitu⁵⁹, která v sobě v různých variacích pojila descenci v linii patrilinéární filiace, způsob obživy, kterým mohlo být pastevectví, zemědělství, kovárství či hrnčířství, třídní příslušnost a osobní charakteristiku jedince⁶⁰.

Identita člověka zakládá se na jeho příslušnosti ke skupině a vymezením se vůči vnějšímu. Je identifikací – kontinuálně probíhajícím procesem – kdy se člověk „redefinuje“ v kontextu společnosti⁶¹.

Jádro rwandského království krystalizovalo v prostředí pasteveckých skupin⁶², etnika Tutsi. S tím jak království expandovalo, pronikaje na nová území, pojímalo do sebe rozličné etnické skupiny⁶³. Skutečnost, že jsou tyto později včleněny pod pojmy Hutu a Tutsi⁶⁴, souvisí s vytvořením ideového rámce, podle kterého byli lidé, na základě několika faktorů, vymezováni.

6.1 Hutu

Termín Hutu je bantuského původu a v překladu znamená „ten, komu je vládnuto“. Termín tak poukazuje k existenci jisté formy vztahu „patron – klient“. Hutu bylo připsanou identitou člověka vně skupiny Tutsi – chápáno ve smyslu etnickém⁶⁵, později také jako označení skupiny, jejichž identita byla určována pasteveckým způsobem života a která byla vládnoucí vrstvou rwandského království – který byl vůči ní v nerovném postavení⁶⁶.

6.2 Tutsi

Termín Tutsi v sobě obsahuje dvě roviny významu. Tou první je jeho význam, coby etnonyma. Pojem sám není bantuského původu a zprvu označoval pasteveckou skupinu, která do Rwandy migrovala z Tanzanie. Druhou rovinou je označení sociální skupiny, jak se

⁵⁹ Newbury, D. *The Land beyond the Mists*. Athens: Ohio University Press, 2009, s. 297-298.

⁶⁰ Newbury, D., ref. 59, s. 301.

⁶¹ Eriksen, T. H. *Antropologie multikulturních společností*. Praha: Triton, 2007.

⁶² Záhořík, J. *Dějiny Rwandy a Burundi*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 18.

⁶³ Newbury, D., ref. 59, s. 208.

⁶⁴ Newbury, D., ref. 59, s. 208.

⁶⁵ Vansina, J. *L'évolution du royaume rwanda des origines à 1900*. Athens: Ohio University Press, 2009, s. 91.

⁶⁶ Newbury, D., ref. 59, s. 209.

formovala v procesu stratifikace společnosti rwandského království, utvářející se v prostředí pasteveckých skupin, etnonyma Tutsi⁶⁷.

6.3 Dichotomie Hutu – Tutsi

Dichotomie Tutsi – Hutu byla později zobecněna, Tutsi bylo vztaženo jako označení vládnoucí vrstvy či člověka vyššího sociálního statusu oproti Hutu, které bylo identitou připisovanou podřízené skupině. Zároveň se termín Tutsi zachoval jako označení potomků původních Tutsiů a vlastníků většího stáda skotu⁶⁸.

Hutu bylo také identitou diferenciací, kterou se skupiny vymezovali vůči sílící moci státu. Chápáním sebe sama v širší perspektivě, si lidé začali uvědomovat svou příslušnost k širší identitě Hutu, která přesahovala rod i „rodný kopec“⁶⁹.

Existuje jistý předobraz člověka, který je Tutsi či Hutuem, co se týče jeho fyzického vzhledu a způsobu obživy⁷⁰. Dějiny regionu jsou však příběhem lidí, kteří byli ve vzájemné interakci – docházelo tak ke kulturní difuzi, akulturaci i asimilaci jedné skupiny druhou.

Tutsiové ani Hutuové nebyli výhradně endogamní – docházelo k uzavírání sňatků mezi zemědělci a pastevcí. Dítě bylo Hutuem či Tutsi skrze patrilineární descendenci. To znamená, že bylo například Tutsi tehdy, byl-li Tutsi jeho otec, i když měl tento, jeho otec, matku, která byla Hutu. Stejně tak mohla být matka dítěte Hutu⁷¹.

Jak již bylo zmíněno výše, bylo ustavení chovu dobytka zemědělskými komunitami reakcí na vyčerpání půdy v důsledku jejího odlesnění⁷². Chov dobytka nemůže být tedy spojený výhradně s pasteveckými společnostmi. Naopak někteří z pastevců se později věnovali zemědělské produkci⁷³.

Tutsi bylo v rámci rwandského království vztaženo jako označení vládnoucí vrstvy či člověka vyššího sociálního statusu, jehož výrazem, či jedním z výrazů, bylo vlastnictví většího stáda dobytka. Stalo-li se tedy, že Hutu nabyt větší počet dobytka, stával se Tutsi. Stejně tak byl zapomenut hutuský původ mocných rodů, čímž se dostalo formální struktury společnosti, kde Hutu byli podřízení Tutsi.

⁶⁷ Vansina, J. L'évolution du royaume rwanda des origines à 1900. Bruxelles: Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, 2000, s. 91.

⁶⁸ Vansina, J., ref. 67, s. 91.

⁶⁹ Mann, M. The Dark Side of Democracy. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 432.

⁷⁰ Newbury, D. The Land beyond the Mists. Athens: Ohio University Press, 2009, s. 298.

⁷¹ Newbury, D., ref. 70, s. 299.

⁷² Newbury, D., ref. 70, s. 295.

⁷³ Newbury, D., ref. 70, s. 298.

6.4 Twa

Poněkud stranou oné dichotomie stáli pygmejové, Twa. Tutsi ani Hutuové je nepovažovali za sobě rovné, v zemi i na dvoře měli ale zvláštní výsady. Byli nosiči královských nosítek, katy, hudebníky a tanečníky na dvoře krále a jako jediní směli urazit krále a jiné vznešené osoby, aniž by jim byl za to vyměřen trest⁷⁴. Nabízí se zde paralela s šašky na dvorech králů středověké Evropy, kteří svými komentáři nastavovali králi zrcadlo. Twa tvořili také královskou gardu⁷⁵ a často byli králem dosazováni na pozici podnáčelníka distriktu, ve kterém se nacházelo hlavní město provincie⁷⁶.

⁷⁴ Šebesta, P. J. Mezi trpaslíky a negry. Praha: Česká grafická Unie, 1940, s. 89.

⁷⁵ Záhořík, J. Dějiny Rwandy a Burundi. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 41.

⁷⁶ Vansina, J. L'évolution du royaume rwanda des origines à 1900. Bruxelles: Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, 2000, s. 53.

7 Organizace království

7.1 Členění království

Rwandské království bylo rozděleno na jednotlivé provincie, které se dále dělily na distrikty. V čele provincie stál armádní velitel, který měl na starosti obranu či případnou další expanzi. Do čela distriktu byli králem jmenováni jednak náčelník nad půdou (land chief), který dohlížel na zemědělskou produkci, a jednak náčelník nad dobyt看em (cattle chief), který měl na starosti pastevectví. Správu vykonávali prostřednictvím podnáčelníků, které naopak jmenoval armádní velitel. Správou se rozumí zejména vybírání dávek, kterými byly zemědělské plodiny, v případě náčelníka nad půdou, v případě náčelníka nad dobyt看em produkty z chovu⁷⁷.

Hlavní město provincie spravovala jedna z králových manželek – či člověk, jehož loajalitou si mohl být král jist – pod níž mocensky spadali oba náčelníci, nad dobyt看em a nad půdou. Distrikt, ve kterém se hlavní město nacházelo, bylo královským lénem a jeho podnáčelník tak byl jmenován samotným králem⁷⁸.

Úředníci na dvoře krále, ritualisté (viz. kapitola 8) a velitelé armády měli svá vlastní léna, z jejichž výnosů měli užitek výhradně oni. Darování léna ze strany krále bylo rovněž způsobem jak si naklonit či udržet loajalitu druhých, vlivných⁷⁹.

Členění království na menší útvary bylo snahou předejít případným povstáním. Omezena byla autonomie lokálních vládců, dosazení lidé neměli k místu často žádný vztah⁸⁰. Svůj význam, ve smyslu udržení statu quo, měl vztah vzájemné nedůvěry a ostražitosti, kterou vůči sobě jmenovaní představitelé chovali, který potvrzoval svrchovanou pozici krále⁸¹.

7.2 Instituce království

7.2.1 Ubuhake, klientelistický systém

Jedním z pilířů království, nástrojem stratifikace společnosti, byl takzvaný klientelistický systém. Jednalo se o vztah patrona a klienta, vztah vzájemné směny zboží

⁷⁷ Vansina, J. *L'évolution du royaume rwanda des origines à 1900*. Bruxelles: Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, 2000, s. 53.

⁷⁸ Vansina, J., ref. 77, s. 53.

⁷⁹ Newbury, D. *The Land beyond the Mists*. Athens: Ohio University Press, 2009, s. 209.

⁸⁰ Lemarchand, R. *Rwanda and Burundi*. London: Pall Mall Press, 1970, s. 26-27.

⁸¹ Vansina, J., ref. 77, s. 55.

a služeb, kterými byli k sobě povinováni. Přistoupení ke vztahu bylo ritualizováno, uskutečňovalo se formulí z úst potenciálního klienta: „Žádám od tebe mléko“. Obracel se jí k bohatšímu patronovi, který by mu do užívání svěřil dobytek, pastviny. Nic z toho ovšem nepřecházelo do jeho vlastnictví – klient měl nárok na mléko a na některá z telat – čímž se udržovala majetková podřízenost vůči patronovi. Klient odváděl dávky v podobě mléka, masa, loje, kůží z poražených kusů dobytka, zároveň bylo dohodnuto, jakou protislužbou bude k patronovi vázán. Klientelistický systém nebyl jen systémem ekonomické transakce, patron byl nucen poskytnout klientovi ochranu⁸². Dohoda mohla být kdykoli ukončena odstoupením jednoho ze zúčastněných, zejména se tak dělo se smrtí prvního darovaného telete⁸³.

7.2.2 Král

Ústřední postavou království byl mwami, král, symbol a zdroj veškeré autority. Ačkoli stál mwami nad trichotomií Twa, Hutu, Tutsi, byl úzce spjat s Tutsii, vládnoucí vrstvou, ze které původně vzešel⁸⁴.

Výběr a jmenování jedinců do úřadů královského dvora či jednotlivých provincií, distriktů bylo čistě záležitostí králova rozhodnutí, nezakládalo se na případném dřívějším vztahu jedince k danému místu, jeho případných vazbách k místním lidem. Pozice nebyla dědičnou a kdykoli z ní mohl být člověk sesazen⁸⁵. Došlo tak, mimo jiné, k oslabení moci lokálních vládců, která se tak ještě více koncentrovala v rukou krále. Všechny významnější správní orgány spadaly pod jeho přímou kontrolu.

Jako nominální vlastník všeho dobytka a půdy v království, stál král na vrcholu klientelistického systému. Byl vrchní patron, k němuž se stahovala síť vztahů ubuhake, kdy chudí lidé – vlastníci často jen malé políčko – byli klienty lidí bohatších. Bohatší patron pak mohl mít klientů hned několik a být zároveň klientem někoho ještě bohatšího. A tak dále, až ke králi, který byl pouze patronem, nikoli klientem. Jako patron tolika, musel jim král poskytnout ochranu⁸⁶, k čemuž mu sloužila armáda, plně mu loajální.

Chování a jednání krále bylo silně ritualizované, se symbolickými přesahy. Nohy krále se nesměly dotknout země, aby se skrze jeho moc nespálila úroda. Nesměl spatřit krev či

⁸² Lemarchand, R. Rwanda and Burundi. London: Pall Mall Press, 1970, s. 36.

⁸³ Záhořík, J. Dějiny Rwandy a Burundi. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 22.

⁸⁴ Lemarchand, R., ref. 82, s. 33.

⁸⁵ Lemarchand, R., ref. 82, s. 47.

⁸⁶ Newbury, D: The Land beyond the Mists. Athens: Ohio University Press, 2009, s. 36-37.

mrtvého člověka, aby nebyla ohrožena plodnost žen a zvířat a úrodnost země. Král nesměl pohlédnout na větší vodní plochu, zapovězen mu byl přechod jistých řek. Pokud král onemocněl, byl usmrcen, obětován pro blaho země, protože panovala představa o vnitřním souladu mezi ním a královstvím.

Král tak byl v zajetí kodexu (viz kapitola 8), ve kterém byla obsažena všechna pravidla týkající se jeho role. Představa o vnitřním souladu mezi králem a královstvím v sobě implikovala také to, že pokud by došlo k porušení tabu či opomenutí rituálního předpisu, bylo by tím ohroženo blaho země. Král představoval pro lid – skrze performanci rituálů – garanci společenského řádu.

7.2.3 Genealogie

Dynastická genealogie jsou ustálená pojednání, ve kterých jsou v historické posloupnosti uvedena jména králů – jejich jména vlastní i panovnická, jména královen matek, rod v patrilineární descendenci a klanová příslušnost. Alex Kagame hovoří o pečlivosti, s jakou byla genealogie po staletí uchovávána a tradována, zdůvodňuje to tím, že právě genealogická posloupnost, descendance v mužské linii zakládala nárok potenciálního krále na trůn jeho předchůdce. Král byl v posledku potomkem Gihangy, prvního panovníka a jeho předků sestoupivších z nebe. Genealogie byla tak Kagamemu spolehlivým historickým pramenem. Janu Vansinovi je naopak tento fakt důvodem pro zpochybnění autenticity genealogie, jejího nekritického přijímání. Vnímá ji spíše jako rámeček, skrze něhož nová dynastie či panovník legitimizovali svůj nárok na trůn. Přesto je genealogie významným zdrojem k rekonstrukci chronologie dějin Rwandy, je však třeba vnímat ji ve vztahu k tradicím jiným⁸⁷.

Dva králové 16. století, Mukobanya a po něm vládnoucí Mutabaazi, jsou v genealogii prezentováni jako otec se synem, jak je to v souladu i s dynastickým pravidlem, kdy po otci nastupuje na trůn jeho syn. V lidové tradici se o nich naopak hovoří jako o bratrech. Jan Vansina se v tomto příkladě přiklání na stranu lidové tradice, která – nezátížená ideologicky – reflektuje skutečnost s větší věrností⁸⁸.

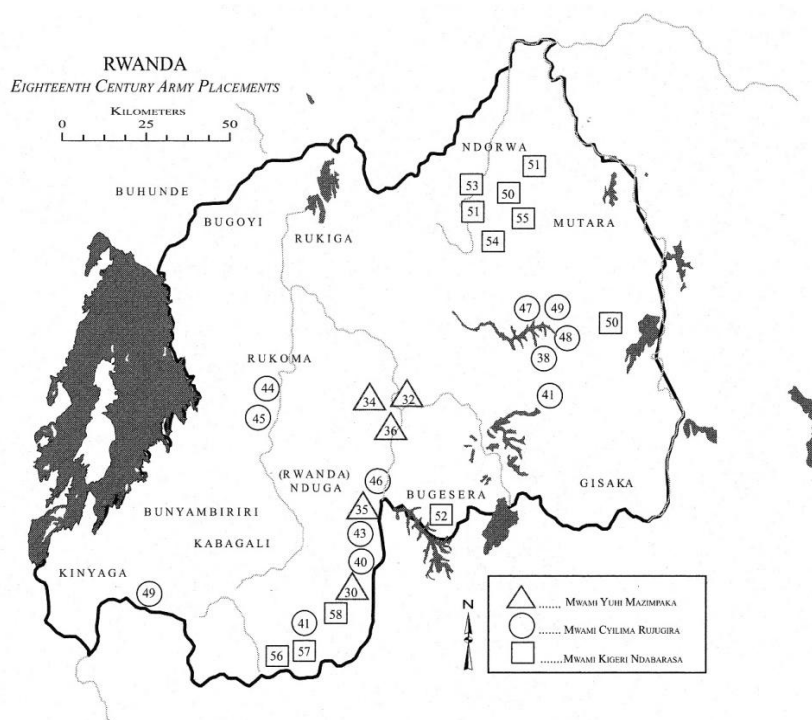
⁸⁷ Vansina, J. *L'évolution du royaume rwanda des origines à 1900*. Bruxelles: Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, 2000, s. 28.

⁸⁸ Vansina, J., ref. 87, s. 46-47.

7.2.4 Armáda

V polovině 18. století, za vlády krále Rujugiry, byla Rwanda nucena čelit vojenské ofenzívě tří svých nejsilnějších rivalů v regionu. Byly jimi království Burundi na jihu, Gisaka na východě a Ndorwa na severovýchodě. Zkušenost ohrožení vedla krále Rujugira k reorganizaci armády a zároveň k vnitřní restrukturalizaci správy království⁸⁹.

Následkem vojenského ohrožení byla v pohraničních oblastech rozmístěna armáda, která měla v místě trvale působit. To umožňovalo kromě obrany vůči případným nepřítelům využití pohraničí jako zázemí k nájezdům a k další expanzi státu⁹⁰. Armáda prováděla rovněž správu daného území. Její součástí byl transfer kořisti, které se zmocnili během nájezdů na královský dvůr⁹¹.

Obrázek 2 – Rozmístění rwandské armády v 18. století⁹²

Zprvu snad bezděčnou byla socializační role armády, která ve svém důsledku napomáhala asimilaci nově obsazených oblastí v rámci království⁹³. Prostřednictvím

⁸⁹ Newbury, D. *The Land beyond the Mists*. Athens: Ohio University Press, 2009, s. 209.

⁹⁰ Newbury, D., ref. 89, s. 209.

⁹¹ Newbury, D., ref. 89, s. 210.

⁹² Newbury, D., ref. 89, s. 325.

⁹³ Newbury, D., ref. 89, s. 211.

příslušníků armády byli místní lidé v kontaktu s normami a zvyky království, specifiky užívání jazyka kinyarwanda, se způsobem oblékání a stravování⁹⁴.

Do armády byly již dříve rekrutovány celé rody. Služba v armádě se tak z části stala dědičnou – v závislosti na rodové příslušnosti⁹⁵. Zřízení trvalých vojenských stanovišť vedlo k navýšení počtu rekrutů.

Vojáci, kteří pak měli roky trávit společným výkonem služby, pocházeli z odlišných koutů země. To vedlo – a bylo to tak i zamýšleno – k rozrušení původní identity a utváření identity nové, společné, v níž měl svou zástupnou roli, namísto rodu či sociální skupiny, královský dvůr⁹⁶. Výrazem toho je pojem „ingabo“, označující potomky někdejších válečníků, kteří se nepovažují za Tutsi ani za Hutu. Ingabo jsou také důkazem kontextuální tvorby etnicity, chápeme-li ji jako identitu⁹⁷.

S postupným rozšiřováním armády byly do jejích řad zahrnuty de facto všechny sociální skupiny. Z doby vlády krále Rujugiry pocházejí zprávy o prvních oddílech tvořených Hutuy. Docházelo tak k hierarchizaci armády, kdy byly některé významnější posty vyhrazeny výhradně Tutsi, za vyloučení Hutuů. Spíše než válečníky, tvořili Hutuové správní složky armády, což v podstatě znamenalo zásobování armády vším nezbytným, zejména potravinami, a pravidelné odvádění tributu v podobě náramků, rohoží a artefaktů na královský dvůr⁹⁸.

Skrze armádu byla upevněna politická moc krále. S armádou za zády mohl král od svých poddaných žádat služby, produkty a výrobky a případně potrestat ty, kteří by se postavili proti jeho požadavkům⁹⁹.

⁹⁴ Newbury, D. *The Land beyond the Mists*. Athens: Ohio University Press, 2009, s. 214.

⁹⁵ Vansina, J. *L'évolution du royaume Rwanda des origines à 1900*. Bruxelles: Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, 2000, s. 59.

⁹⁶ Newbury, D., ref. 94, s. 209.

⁹⁷ Newbury, D., ref. 94, s. 298.

⁹⁸ Newbury, D., ref. 94, s. 210.

⁹⁹ Newbury, D., ref. 94, s. 211.

8 Ubwiru

Ubwiru bylo sdružením ritualistů, jež byli strážci rituální čistoty, genealogy a dvorskými historiky.

Ubwiru mělo svůj původ v malém království na pomezí Bumbogo-Rukoma. Poté, co bylo království dobyt a připojeno ke Rwandě, bylo ubwiru integrováno do soustavy představ utvářejících ideologii království¹⁰⁰. Pomezí Bumbogo-Rukoma, rozkládající se na sever od řeky Nyabarongo, stalo se místem, kde se uskutečňovalo mnoho rituálů rwandského království, a z tamních rodů se rekrutovali ritualisté¹⁰¹. Později byly králem určeny i další rody pocházející z jiných částí království, ze kterým byly ritualisté rekrutováni.

Souhrn znalostí královských ritualistů byl kodexem. Byly jim liturgické texty, rituály i všechny náležitosti s nimi spjaté, předpisy a tabu týkající se krále. Součástí kodexu byla závěť odcházejícího krále, volba jeho nástupce i všechny náležitosti korunovace¹⁰².

Obsah kodexu byl znám pouze ritualistům. Z jejich strany podléhal také redakčním úpravám a interpretacím. Jakákoli relevantní nastalá situace v království byla nějakým způsobem kodexem reflektována. Byla-li například spatřena souvislost mezi neštěstím, které království postihlo, a nějakým jeho specifickým aspektem, promítlo se to zpět do kodexu, například ustavením nové tabu¹⁰³.

Král, ačkoli svrchovaný vládce, byl na ritualisty vázán s ohledem na dodržování všech rituálních předpisů. Ustálení cyklické podoby titulárních jmen, která byla v pevně stanoveném pořadí dávána jednotlivým panovníkům¹⁰⁴ – jména Mutara, Kigeri, Mibambwe a Yuhi – krále k ritualistům ještě výrazněji připoutalo. Tato praktika vycházela z pojetí cykličnosti dějin a představy, podle které budou mít králové stejného jmény i stejné osudy. S každým jménem se pojil jistý typ ideálního chování, kterým se měl jeho nositel vyznačovat. Tak měl být například Kigeri válečník, Yuhi pastevec, což si žádalo konzultace ritualistů¹⁰⁵.

¹⁰⁰ Vansina, J. *L'évolution du royaume rwanda des origines à 1900*. Bruxelles: Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, 2000, s. 57.

¹⁰¹ Newbury, D. *The Land beyond the Mists*. Athens: Ohio University Press, 2009, s. 237.

¹⁰² Lemarchand, R. *Rwanda and Burundi*. London: Pall Mall Press, 1970, s. 32.

¹⁰³ Vansina, J., ref. 100, s. 31.

¹⁰⁴ Záhořík, J. *Dějiny Rwandy a Burundi*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 20.

¹⁰⁵ Vansina, J., ref. 100, s. 61.

Vztah krále k ritualistům byl tak charakterizován jistou ambivalencí. Král si byl vědom jejich nepostradatelnosti, zároveň však vlastní závislosti na nich¹⁰⁶ – to mimo jiné dobře ilustruje rituál umugabura, o kterém bude pojednáno v následující kapitole. Snahou bylo podříditi ritualisty autoritě královského dvora a integrovat je v rámci centralizovaného státu.

8.1 Rituál prvotin - Umugabura

Umugabura, rituál prvotin, jehož jednotlivé sekvence jsou níže popsány, byl rituálem obnovy zemědělského roku skrze postavu krále, a tedy i obnovou samotného království.

Jednalo se o rituál původně zemědělských společností, který byl po jejich integraci do celku království, inkorporován do centrálního ritu dynastie a stal se součástí kodexu království. Ve svém důsledku pak ten rituál zpětně ustavoval autoritu krále¹⁰⁷. Koncept, kdy se moc panovníka zakládá na magicko-náboženském základě, jsme viděli již u umuhinzi (viz kapitola 4.2).

Model začlenění cizího území skrze asimilaci, osvojení si kulturních specifíků, poukazuje, nakolik bylo rwandské království mozaikou sestávající z prvků mnoha odlišných kultur. Rituál nám poslouží také k ilustraci vztahu krále a ritualistů.

8.1.1 První sekvence

První sekvence rituálu se spájí s oblastí na sever od řeky Nyabarongo, která symbolicky představuje sféru Přírody. Pocházejí odtud všechny přírodní materiály, předepsané k výkonu rituálu prvotin. „Sever“, region Bumbogo, je také místem původu ritualistů umugabura, jakož i místem rituální setby a obdělávání půdy. V inverzním postavení vůči „Severu“ byla oblast „Jižní“, rozkládající se na jih od řeky Nyabarongo, která byla jádrem království a sídlem krále¹⁰⁸.

Motyky, ukované v Buberuka na severu, jsou – za dodržení všech náležitostí, aby nedošlo k rituálnímu poskvrnění, nesmí se například dotknout země – přeneseny ritualistou na královský dvůr, na jih od řeky Nyabarongo. Vloženy jsou do rukou krále a s jeho slovy „jdi a obdělávej zemi, ať máš hojnost sklizně,“ se navracejí ritualistovi. Ten je následně dává člověku, který pro svůj prostý původu zosobňuje symbolicky Společnost. Motyky jsou zpět neneseny na sever do regionu Bumbogo, kde jsou vítány ovacemi, kterých se obyčejně dostává

¹⁰⁶ Newbury, D. *The Land beyond the Mists*. Athens: Ohio University Press, 2009, s. 319.

¹⁰⁷ Newbury, D., ref. 106, s. 318.

¹⁰⁸ Newbury, D., ref. 106, s. 237.

králi. Po dvě noci pak v Bumbogo probíhá rituální sadba čiroku, na políčku ne větším než jeden metre čtvereční, až teprve poté může být iniciována sadba i jinde v království¹⁰⁹.

Králova role v první sekvenci rituálu je spíše pasivní. Král prostředkuje mezi Kulturou a Společností – když lidem „dává do rukou“ motyky – mezi Kulturou a Přírodou – motyky se dostávají do kontaktu s půdou – a mezi Přírodou a Společností, kdy obděláváním půdy motykami lidé získávají přístup k plodinám země.

Role krále jako prostředkovatele je identická s rolí motyky jako symbolu Kultury. Motyka a král naplňují skrze druhého jedinečnost svého rituálního statusu. Skrze posvěcení motyky král zpětně ustavuje svou moc¹¹⁰.

Schematické postavení Přírody a Společnosti vůči Kulturě má svůj výraz v epické básni *Mýtus o původu*, který jakoby v rituálu symbolicky znovu ožíval. Dějiny Rwandského království, tak jak jsou zpodobněny v *Mýtu o původu*, se počínají vládou Kigwy, sestoupivšího z nebe, kde se narodil. V příběhu Kigwy i jeho potomka Gihangy osvětluje se původ civilizace. Lidem je jimi přinášena oheň, železo – dovednost spjatá s jeho zpracováním, skot, jisté plodiny, které tak mají ve rwandské kosmologii nebeský původ. Království tak prostředkuje mezi „nahore“ a „dole“ a mezi jistými prvky kultury a přírodou či společností¹¹¹.

8.1.2 Druhá sekvence

Druhá sekvence rituálu nastává s prvním uzrálým čirokem. V nádobě z bambusového dřeva je čirok nesen na královský dvůr. Král však v prvním okamžiku opouští audienční místnost, aby se po chvíli vrátil, je usazen – ne však na rituální stolec, čímž je vyjádřena umenšenost jeho postavení. Poté, co se král dotkne nádoby s čirokem, a stejně tak královna matka, je čirok odnesen do blíže nespecifikovaného domu, kde je připraven jako pokrm. Vše probíhá s důrazem na zachování všech náležitostí, aby nedošlo k znesvěcení, jídlo se nesmí dotknout země. Připravený pokrm je vložen do dvou rákosových nádob. Jsou přineseny dvě dřevěné nádoby s mlékem¹¹². Spojení pokrmu z čiroku a mléka bychom snad mohli vnímat jako symbolické spojení atributů dvou způsobů obživy, zemědělství a pastevectví.

Král na obě čtyřikrát „pohlédne“, což by v jazyce Kodexu mohlo znamenat, že z nich čtyřikrát „pojí“. Nádoby jsou poté vloženy do větší dřevěné nádoby a umístěny na polici nad

¹⁰⁹ Newbury, D. *The Land beyond the Mists*. Athens: Ohio University Press, 2009, s. 239-241.

¹¹⁰ Newbury, D., ref. 109, s. 240.

¹¹¹ Vansina, J. *L'évolution du royaume Rwanda des origines à 1900*. Bruxelles: Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, 2000, s. 42.

¹¹² Newbury, D., ref. 109, s. 241-242.

královským ložem za královské regálum, které je zdroj rituální moci. Té noci mají spolu král s královnou pohlavní styk¹¹³.

V interpretaci, kterou nabízí David Newbury, není pohlavní akt jednosměrným přenosem potence mezi lidskou plodností a zemědělskou produktivitou. Jejich vzájemné působení umocňuje plodnost – země, lidí, království. Ještě předtím, než bubny ohlásí nový den, je mísa z domu vynesena a pokrm je sněden řadovým členem společnosti¹¹⁴.

Takto se nová úroda – prostředkována nádobami, místnostmi, které všechny mají svůj původ v lidské tvořivosti, skrze kontakt s jistými lidmi a úkony – dostává k lidem. V roli krále jako prostředkovatele se znova ozývá mýtus o původu. Je znovu potvrzen význam krále pro celou společnost¹¹⁵.

8.1.3 Třetí sekvence

Ritualisté přicházejí na královský dvůr s prosbou o koš. Vnitřek koše je vymazán máslem, symbolem plodnosti – snad zde opět dochází k symbolickému propojení pastevectví se zemědělskou kulturou – a je odnesen před krále, který ho uchopí za okraj a podá ho ritualistovi. Král sedí na ovčí kůži, která je zapovězena jeho postavení. Nachází se tak ve fázi liminální, fázi odloučení od svého sociálního statusu – čímž je zdůrazněna jeho role čistě prostředkující. David Newbury hovoří o „svatbě“, spojení koše a úrody jako výrazu komplementarity mezi kulturou a přírodou¹¹⁶.

S košem je překročena řeka Nyabarongo, pomezí dvou sakrálních sfér království. Cesta je obklopena lidmi, kteří koš zdraví. V Bumbogo je koš naplněn čirokem a je ještě toho dne odeslán zpět. Obyvatelům Bumbogo, kteří koš na cestě doprovázejí, je Kodexem přisouzeno bít a okrádat lidi, které po cestě potkávají. Jejich jednání je výrazem liminality, kdy jsou v postavení současně uvnitř i vně světské sociální struktury. Mohlo by se jednat o symbolickou záměnu sociálních rolí, v tomto případě mezi nimi a králem, který je garantem sociální struktury vynucované státním aparátem. Ve stádiu liminality unikají klasifikační síti, která za běžných podmínek vymezuje jejich sociální status. Uvolňuje se tak napětí, frustrace v nich nahromaděná, což je ještě podtrženo násilným charakterem jejich činů¹¹⁷.

¹¹³ Newbury, D. *Land beyond the Mists*. Athens: Ohio University Press, 2009, s. 242.

¹¹⁴ Newbury, D., ref. 113, s. 242.

¹¹⁵ Newbury, D., ref. 113, s. 243.

¹¹⁶ Newbury, D., ref. 113, s. 243-245.

¹¹⁷ Soukup, V. *Antropologie: Teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2011, s. 564.

8.1.4 Čtvrtá sekvence

Následující sekvence je procesím v čele s dynastickým bubnem a košem čiroku, jejichž držadla jsou navzájem spojena, symbolicky tak spojující jih a sever království, moc s autoritou. Na královském dvoře, kam procesí přichází, je pak král v centru vší pozornost, jakoby vystupuje z prostředkujících rolí předchozích sekvencí. Na krku má červený náhrdelník, který mu byl dán při korunovaci, a na ruce prsten vyrobený z vláken rostliny, které se užívalo jako amuletu k zajištění plodnosti semen. Oblečen je do tkaniny z banánovníku a zaječího ocasu. Aktivní roli na rituálu ustavuje král zabubnováním rytmu, který se váže výhradně ke královským bubnům¹¹⁸.

8.1.5 Pátá sekvence

V poslední sekvenci rituálu je koš s čirokem položen mezi ritualistu, který před ním pokleká, a sedícího krále. Rukama naplní čirokem čtyři menší koše. Je pak přinesena nádoba s pivem uvařeným z čiroku a medu, ze které se oba, v jisté posloupnosti gest, napijí. Přineseny jsou tři bloky hlíny červené barvy získané z termitiště k podložení nádoby na ohništi. Král před nádobou devětkrát ulije vodu z dýňovníku. Devítka je číslem symbolizujícím plodnost, David Newbury ho však interpretuje jako osm – kdy násobek čtyř značí dovršení cyklu – plus jedna. Tedy jako odloučení od minulosti, počátek nového cyklu obřadu. Když je rozdělán oheň a voda v nádobě přivedena k varu, přichází král a pokleká před nádobou, prokazuje úctu, které se dostává právě jen králi. Společně se svou ženou a ritualistou nasypou pomletou mouku do nádoby a kaši zamíchají. Po dobu přípravy kaše pracují král a ritualista na poli, kde se k nim připojují lidé z Bumbogo, přinášející s sebou čirok. Znovu je tak přehrána rituální sadba, která probíhala po dvě noci v Bumbogo bez přítomnosti krále. Jakmile je kaše hotova, končí i „práce na poli“. Vedle sebe jsou tak symbolicky postaveny počátek a konec procesu přeměny „přírody“ v „kulturu“, rostliny v pokrm. Král je poté znova usazen na na stolec. S košíkem kaše k němu přistupuje ritualista a pokleká. Je znova ustavena rituální moc krále¹¹⁹.

¹¹⁸ Newbury, D. *The Land beyond the Mists*. Athens: Ohio University Press, 2009, s. 246.

¹¹⁹ Newbury, D., ref. 118, s. 247-249.

9 Ideologie království

„All cultures are myth-sustained in that they derive their legitimacy from a body of values and beliefs which tend to embellish or falsify historical truth.“¹²⁰

Také společnost rwandského království byla mytologií prostoupena. Mytologie nebyla jen snahou porozumět minulosti. Majíc svůj původ v přemítání lidí, v již existujících pojednáních či v příbězích vypůjčených od společností jiných¹²¹, byla mytologie modelována způsobem, který by legitimizoval přítomnost¹²². Konkrétně uspořádání společnosti, kde bylo většině, Hutuum, přisouzeno podřízené postavení a byla ovládána menšinou, Tutsii.

V tomto směru rozpoznáváme tři motivy, zakládající hierarchické uspořádání rwandské společnosti.

9.1 První motiv

Prvním motivem je nebeský původ Tutsiů. V epické básni *Příběh o původu*, která je jednou z orálních tradic královského dvora, se vypráví o postavě Gihangy, jeho jméno znamená v překladu „Zakladatel“. Gihanga je potomkem Kigwy stojícího na samotném počátku „příběhu“ královské dynastie. Kigwa se narodil na nebi, ze kterého sestoupil na zem v doprovodu svého bratra Mutuutsi a své sestry Nyampundu. Královský klan Abanyiginya povstává z prvotního incestu, ze spojení Mutuutsi a Nyampundu. Mýtus osvětluje původ civilizace – nově příchozí s sebou přinášejí oheň, železo s dovedností spjatou s jeho zpracováním a rohatou krávu¹²³.

Role kulturního hrdiny se znova objevuje u Gihangy. Gihanga, kovář a lovec, opouští kraj svých předků a vydává se na pouť po rozlehlých pláních. Pojímá za ženy dcery lokálních vládců, čímž se vytváří vazba mezi ním a oním místem. Příběh objasňuje původ královských institucí. Zatímco Kigwa přivedl lidem krávu s dlouhými rohy, pojetí skotu jako symbolu

¹²⁰ Lemarchand, R. Rwanda and Burundi. s. 31, překlad: „Každá kultura je živena mytologií v tom smyslu, že svou legitimitu zakládá na souboru hodnot a přesvědčení, které mají sklon přikrášlovat či zkreslovat historickou pravdu.“

¹²¹ Vansina, J. Oral Tradition as History. Madison: The University of Wisconsin Press, 1985, s. 21.

¹²² Lemarchand, R. Ethnicity as myth: The view from the Central Africa. Copenhagen: University of Copenhagen, 1999, s. 6.

¹²³ Vansina J. L'évolution du royaume rwanda des origines à 1900. Bruxelles: Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, 2000, s. 41-42.

bohatství a moci je přisuzováno Gihangovi, což odkazuje na ubuhake, klientelistický systém. S Gihangaem je spjata ustavení ubwiru, zavedení inauguračního bubnu a posvátného ohně¹²⁴.

Chronologicky první z rwandských tradic o založení královské dynastie, vypráví o příchodu rozličných tutsijských klanů do oblasti travnatých plání východní Rwandy, odkazujíc k místu, kde se rwandské království, nedaleko jezera Mohazi, formovalo¹²⁵.

Jan Vansina se domnívá, že byl příběh o Gihangaovi – jeho ustavení ubwiru – původně tradicí malého království na pomezí Bumbogo-Rukoma. Když pak bylo království přiřčeno ke Rwandě, ubwiru bylo integrováno do soustavy představ utvářejících ideologii království¹²⁶. To mimo jiné ilustruje, nakolik je ideologie království utvářena jak kulturními tradicemi „východu“, kde se království formovalo, tak „západu“ – tradicemi tamních společností – kam později expandovalo¹²⁷.

Příběh o Gihangaovi však v tradici rwandského království pokračuje. Za svého nástupce ustavil Gihanga svého syna Kanyaruandu – jehož jméno v překladu znamená „muž ze Rwandy“ – a vyslovuje se k tomu, aby se mu ostatní podrobili. Jeho přání však nikdy nebylo naplněno. Je tak právem či dokonce povinností Rwandy na sousední země zaútočit a podmanit si je¹²⁸. Příběh tak vlastně legitimizuje nárok Rwandy na území jiných.

9.2 Druhý motiv

Druhým motivem je nadřazenost Tutsi nad ostatními, jejich vyvolení samotným Bohem. Výrazem tohoto motivu je následující lidové vyprávění. Kigwa zplodil tři syny – Gatwa, Gahutua a Gatutsi. Jeho nástupcem se měl stát ten z jeho synů, který přes noc uhlídá svěřenou misku s mlékem. S nastalým ránem se ukázalo, že Gatwa mléko vypil, Gahutu usnul a mléko rozlil. Jen Gatutsi zůstal po celou noc vzhůru a misku s mlékem uhlídal. Kigwa z toho vyvodil, že právě Gatutsi se má stát jeho nástupcem a být již navždy osvobozen od podřadných úkonů. Gahutuovi připadla role sloužícího. Gatwa, který se ukázal jako naprosto nespolehlivý, byl odsunut na samý okraj společnosti. Tutsiové, potomci Gatutsi, obdaření inteligencí a schopností sebekontroly, byli tak předurčeni k vládě nad Hutuy a Twa¹²⁹.

¹²⁴ Vansina, J. *L'évolution du royaume Rwanda des origines à 1900*. Bruxelles: Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, 2000, s. 42-43.

¹²⁵ Záhořík, J. *Dějiny Rwandy a Burundi*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 20.

¹²⁶ Vansina, J., ref. 124, s. 57.

¹²⁷ Newbury, D. *The Land beyond the Mists*. Athens: Ohio University Press, 2009, s. 304.

¹²⁸ Vansina, J., ref. 124, s. 43.

¹²⁹ Lemarchand, R. *Ethnicity as myth: The view from the Central Africa*. Copenhagen: University of Copenhagen, 1999, s. 7.

9.3 Třetí motiv

Třetím byl pak motiv královny všemohoucnosti. Král byl inkarnací Božství (Imana), ztělesněním ctností předků a zdrojem vší prosperity¹³⁰. Kdokoli by se odvážil narušit ustavený řád, byl by potrestán samotným Božstvím. „*The King and the Tutsi [were] the heart of the country. Should the Hutu chase them away, they would lose all they have and Imana would punish them,*“¹³¹ praví se v lidové legendě.

¹³⁰ Lemarchand, R. Rwanda a Burundi. London: Pall Mall Press, 1970, s. 33.

¹³¹ Lemarchand, R., ref. 130, s. 34, překlad: „Král a Tutsi jsou srdcem země. Pakliže by je Hutu z 'nitra vytrhly', přijdou o všechno a trest je nemine.“

10 Evropský mýtus - Hamitská hypotéza

Společnost rwandského království byla nahlížena prizmatem evropského mýtu – hamitskou hypotézou. Tak, jak byla aplikována na situaci v království či jak se dotvářela v souzvuku s potřebami koloniální správy ustavené roku 1885, byla hamitská hypotéza redefinicí jejího dřívějšího pojetí v kontextu rasových teorií 19. století a také Napoleonova tažení do Egypta na konci 18. století a na počátku století 19.

10.1 Vymezení hamitské hypotézy

Na počátku stojí Bible, První kniha Mojžíšova. Chám, nejmladší z Noemových synů, a s ním celé jeho pokolení, měli navždy zůstat černí jako trest za to, že Chám spatřil nahotu Noemovu¹³². Černá barva kůže jako prokletí není v Bibli přímo zmíněno, ale nachází se v Babylonském Talmudu, souboru židovského zákona a tradice, kodifikovaném v 6. století našeho letopočtu. Podle akademiků zabývajících se studiem mýtů vztahujících se ke Genezi, vyvstala tato ústní tradice z potřeby vysvětlit, ospravedlnit podmanění si Kanaánců po vyvedení Židů z Egypta. Mýtus tak zpětně zakládal legitimitu historické události¹³³.

Hamité, jejichž původ se odvozuje od Cháma, byli ztotožněni s černochoy – kromě fyzické typologie byl zdůrazňován jejich neblahý charakter. Takovéto pojetí bylo predestinací Hamitů, Negro-Hamitů, k podřízenému postavení vůči bělochům, k jejich roli otroků a ospravedlňoval tak počínání Evropanů na Africkém kontinentě. Kolem roku 1600 byla Negro-Hamitská hypotéza všeobecně přijímanou¹³⁴.

Podnětem k revizi, změně pojetí hamitské hypotézy, bylo Napoleonovo tažení do Egypta roku 1798. S Napoleonem přišla do Egypta řada vědců a archeologů. Monumentálnost architektonických a uměleckých děl vedla k otázce po autorství staré civilizace, která teď stála na samém počátku západní civilizace. Představa, že jejími tvůrci byli představitelé „černé“ rasy byla neslučitelná s teologickým vysvětlením původu lidských ras. Pokolení Cháma bylo proketo a ve svém důsledku tak zbaveno tvůrčího potenciálu. Původní výklad byl reinterpretován. Podle něho se prokletí vztahovalo pouze na potomstvo Cháмова syna Kanaána, nikoli na syna Mizraima, od něhož Egyptané údajně pocházeli¹³⁵.

¹³² Záhořík, J. Dějiny Rwandy a Burundi. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 19.

¹³³ Sanders, E.R. The Hamitic Hypothesis. The Journal of African History [online], 1969, 10(4), s. 521-522.

¹³⁴ Sanders, E. R., ref. 133, s. 522.

¹³⁵ Sanders, E. R., ref. 133, s. 524-526.

V hypotéze 19. století vystupují Hamité jako odnož kavkazské rasy, nadřazené rase černé. Tím bylo učiněno za dost představě, podle které mohli být nositeli či tvůrci civilizace pouze představitelé bílé rasy. Cokoli mělo v očích Evropanů na africkém kontinentě nějakou „civilizační“ hodnotu, něco v čem by Evropané poznávali sami sebe, byli toho tvůrci právě Hamité¹³⁶.

10.2 Aplikace hamitské hypotézy na rwandskou společnost

Příchozí Evropané vnímali rwandské království jako centralizovaný státní útvar, jehož společnost byla statická s hierarchickým uspořádáním jejich tří segmentů: Twa, Hutu, Tutsi. Historie, její dynamika, byla jimi redukována do vrstev, kdy dějinně starší vrstva byla překryta vrstvou mladší a jí asimilována. Podle takového pojetí bylo původní obyvatelstvo Twa podmaněno nově příchozími Hutuy, aby i ti byli v posledku podrobeni Tutsii¹³⁷. Tutsi byli ztotožněni s Hamity. V důsledku toho Němci a po nich Belgičané formu nepřímé koloniální správy realizovali prostřednictvím Tutsiů, což jen dále posílilo jejich společenské postavení. Tutsi se těšili značným výhodám, co se týče bohatství, přístupu ke vzdělání, moci a vlivu¹³⁸.

Prvním předpokladem hamitské hypotézy v kontextu rwandské společnosti je biologické pojetí etnicity, kdy je etnická skupina rasově homogenní. Druhým předpokladem je společný původ skupiny na specifickém místě. Třetím pak kulturní homogenita skupiny, jakož i její společná historie. Podle čtvrtého předpokladu se dějinný vývoj v daném regionu uskutečňuje kulturní difuzí, akulturací jedné skupiny druhou¹³⁹. Jednotlivé předpoklady si rozebereme v následujících podkapitolách.

10.2.1 Biologické pojetí etnicity

„De race caucasique aussi bien que les Sémites et les Indo-Européens, les peuples hamitiques n'ont a l'origine rien de commun avec les negres [...] Physiquement ces races sont superbes; malgré les inévitables métissages résultant d'un contact prolongé avec les Negres, la prépondérance du type caucasique est restée nettement marquée chez les Batutsi... Leur taille élevée – rarement inférieure a 1m 80 [...] la finesse de leurs traits imprégnés

¹³⁶ Záhořík, J. Dějiny Rwandy a Burundi. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 19.

¹³⁷ Newbury, D. The Land beyond the Mists. Athens: Ohio University Press, 2009, s. 284.

¹³⁸ Hlaváček, J. Burundi a Rwanda – oběti mnohasetletého nerovnoprávného soužití Hutů a Tutsiů. Mezinárodní vztahy [online]. 1997, 32(2), s. 66.

¹³⁹ Newbury, D., ref. 137, s. 302.

d'une expression intelligente, tout contribue a leur mériter le titre que leur ont donné les explorateurs: negres aristocratique.“¹⁴⁰

Úryvek byl napsán belgickým administrátorem a vyšel v bulletinu Groupe Scolaire d'Astrida v roce 1948. Groupe Scolaire d'Astrida je střední škola založena v roce 1929 řádem Milosrdných bratří. V koloniálním období sloužila škola ke vzdělávání studentů tří belgických kolonií, Rwandy, Burundi a Zairu, kteří pak, v omezených pozicích, působili ve správě země¹⁴¹. Z úryvku je mimo jiné patrné, že i v roce 1948, kdy se od hamitské hypotézy v Evropě upouštělo, byla tato v Africe stále dominantním diskursem, skrze něhož byla interpretována africká minulost – nevyhnutelnost a předurčenost nerovného postavení jedné skupiny nad druhou¹⁴².

10.2.2 Původ skupiny

Předpokládalo se, že Tutsi přišli na území dnešní Rwandy z Etiopie či Somálska. Prvně jmenovaná byla legendárně spjatá se Svatou zemí. Králové Aksumu a po nich i všichni etiopští panovníci odvozují svůj původ od biblického krále Šalamouna. Král Šalamoun okouzlen krásou a moudrostí královny ze Sáby jménem Makeda s ní počal syna Menelika. Roku 330 bylo křesťanství v Aksumském království vyhlášeno za státní náboženství¹⁴³.

Znamenalo by to, že Tutsi byli v dávné minulosti vystaveni vlivu biblické tradice. Bylo v nich zaseto zrnko náboženství, aby se pak rozvinulo do plnosti křesťanství¹⁴⁴.

10.2.3 Homogenita skupiny

Jednotlivé skupiny – Twa, Hutu, Tutsi – byly chápány jako kulturně homogenní, do sebe uzavřené, s charakteristickým způsobem obživy. Twa byli lovci a sběrači, Hutuové zemědělci a Tutsi pastevcí.

¹⁴⁰ Chrétien, J-P. Rwanda: Les médias du genocide. Paris: Karthala, 1995, s. 87, překlad: „Jsouce kavkazskou rasou, není nic, co by hamitské národy – stejně jako Semity a Indoevropany - pojilo s černochoy [...] Co se fyzického vzhledu týče, je tato rasa výtečná; i přes nevyhnutelné míšení, pramenící z dlouhodobého kontaktu s černochoy, je u Tutsi nesporně patrný kavkazský rasový typ... Jejich výška – jen zřídka menší než 180 cm [...] jemnost jejich rysů, skrývající v sobě oduševnělost výrazu, to vše je v souladu s označením, kterého se jim dostalo od první cestovatelů: černí aristokraté.“

¹⁴¹ Mamdani, M. When Victims Become Killers. Princeton: Princeton University Press, 2002, s. 112.

¹⁴² Chrétien, J.-P., ref. 140, s. 87.

¹⁴³ Žonca, M. Náboženství Etiopie: křesťanství [online]. 2006.

¹⁴⁴ Lemarchand, R. Ethnicity as myth: The view from the Central Africa. Copenhagen: University of Copenhagen, 1999, s. 8-9.

10.2.4 Kulturní dominance Tutsi

Dějiny oblasti jsou vysvětleny na základě migrace jednotlivých skupin. Příchodem skupiny do oblasti a následnou kulturní difuzí. Po příchodu do oblasti si Tutsi podrobili Hutuy a založili království s centralizovanou vládou.

11 Závěr

Cílem mé bakalářské práce bylo promítnout na širším sociokulturním a politickém pozadí oblasti, která se v posledku stala Rwandou, proces zformování rwandského království. Rwandské království je potřeba chápat nikoli samo o sobě, ale v onom širším vztahu k jiným společnostem centrální afriky.

Rwandské království nebylo v oblasti jediným politickým útvarem, v práci jsou tak nejprve pojednána dvě další politická paradigmat. Jádro rwandského království se formovalo v prostředí pasteveckých skupin, jejich spojenectvím. S postupující expanzí přejímalo království mnohé z kulturních prvků podrobených společností. Z nich mnohé zpětně legitimizovaly svrchovanost království nad těmito společnostmi (rituál umugabura).

Pozornost je věnována pojmům Hutu a Tutsi, které v práci nejsou chápány – respektive skupiny, k nimž se vztahují – primordialisticky, jako něco od prvopočátku ustaveného. Důraz je kladen na chápání pojmů v kontextu formujícího se království – společenské struktury, která byla hierarchickou (klientelistický systém, forma správy království). Nahlédnuto je také dobové evropské pojetí, které chápe Hutu a Tutsi ve smyslu dvou odlišných rasových skupin. Konečná fixace pojmů ve významu rasy byla stvrzena v roce 1933, odkdy byli lidé z nařízení belgické koloniální správy povinni nosit identifikační karty, na kterých byla kromě jména uvedena také příslušnost k Twa, Hutu či Tutsi. Došlo tak k zvnitřnění identity mnohými, kteří sami sebe na základě oné karty identifikovali.

Šedesát let poté bylo označení Tutsi na kartě rozsudkem smrti.

Práce není tak jen ilustrací toho, jak o věcech uvažujeme a jak je toto naše uvažování historicky podmíněné. Její snad nejzávažnější – a zavazující – rovinou je to, jaké mohou mít naše stereotypy důsledky pro ostatní.

Seznam použité literatury

a) Monografie a studie

- Adekunle, J. O. *Culture and Customs of Rwanda*. Portsmouth: Greenwood Publishing Group, 2007.
- Ayittey, G. B. N. *Indigenous African Institutions*. 2. vyd. New York: Transnational Publishers, 2006.
- Dallaire, R. *Podat ruku d'áblovi: příběh poslední genocidy 20. století*. Praha: Malvern, 2014
- Dallaire, R. *They Fight Like Soldiers, They Die Like Children*. London: Hutchinson, 2010.
- Eriksen, T. H. *Antropologie multikulturních společností*. Praha: Triton, 2007.
- Finley, M. I. *The Use and Abuse of History*. London: Chatto & Windus, 1975.
- Chrétien, J.-P. *Rwanda, les médias du génocide*. Paris: Karthala, 1995.
- Kagame, A. *La notion de génération appliquée à la généalogie dynastique et à l'histoire du Rwanda des Xe-XIe siècles à nos jours*. Bruxelles: Académie royale des sciences d'outre-mer, 1959.
- Lemarchand, R. *Ethnicity as myth: The view from the Central Africa*. Copenhagen: University of Copenhagen, 1999.
- Lemarchand, R. *The Dynamics of Violence in Central Africa: National and Ethnic Conflict in the 21st Century*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2009.
- Lemarchand, R. *Rwanda and Burundi*. London: Pall Mall Press, 1970.
- Maathai, W. *The Challenge for Africa*. London: Arrow Books, 2010.
- Mamdani, M. *When Victims Become Killers: Colonialism, Nativism, and the Genocide in Rwanda*. Princeton: Princeton University Press, 2002.
- Mann, M. *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Newbury, D. *The Land beyond the Mists: Essays on Identity and Authority in Precolonial Congo and Rwanda*. Athens: Ohio University Press, 2009.
- Prunier, G. *From Genocide to Continental War: The Congolese Conflict and the Crisis of Contemporary Africa*. London: Hurst, 2009.

Skupník, J. *Antropologie příbuzenství: Příbuzenství, manželství a rodina v kulturně antropologické perspektivě*. Praha: Slon, 2010.

Soukup, V. *Antropologie: Teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2011.

Šebesta, P. *Anthropologie středoafriických pygmejů v Belgickém Kongu*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1933.

Šebesta, P. *Mezi nejmenšími lidmi světa*. Praha: Mladá fronta, 1959.

Šebesta, P. *Mezi trpaslíky a negry*. Praha: Česká grafická Unie, 1940.

Vansina, J. *L'évolution du royaume Rwanda des origines à 1900*. Bruxelles: Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, 2000.

Vansina, J. *Oral Tradition as History*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1985.

Vansina, J. *Paths in the Rainforests: Toward a History of Political Tradition in Equatorial Africa*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1990.

Záhořík, J. *Dějiny Rwandy a Burundi*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012.

Záhořík, J. *Ohniska napětí v postkoloniální Africe*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2012.

b) Články v odborných časopisech

Florêncio, F. Uma História de Violência sob as Brumas des Virunga. Morte e poder no Ruanda. *Cadernos de Estudos Africanos* [online]. 2011, 21, s. 71-97. Dostupné z: <http://cea.revues.org/211>.

Hlaváček, J. Burundi a Rwanda – oběti mnohasetletého nerovnoprávného soužití Hutů a Tutsů. *Mezinárodní vztahy* [online]. 1997, 32(2), s. 63-69. Dostupné z: <https://mv.iir.cz/article/view/1083%3E1>.

Sanders, R. E. The Hamitic Hypothesis: Its Origin and Functions in Time Perspective. *The Journal of African History* [online]. 1969, 10(4), s. 521-532. Dostupné z: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/179896?uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21106340076371>.

c) Elektronické zdroje

Human Rights Watch. Rwanda: Mixed Legacy for Community-Based Genocide Courts [online]. 2011 [cit. 2015-2-18]. Dostupné z: <http://www.hrw.org/news/2011/05/31/rwanda-mixed-legacy-community-based-genocide-courts>.

Žonca, M. Náboženství Etiopie: křesťanství [online]. 2006 [cit. 2015-20-5]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/leonardo/svet/_zprava/nabozenstvi-etioapie-krestanstvi--232365.

UNITED NATIONS. Map of Rwanda [obrázek]. 2008 [cit. 2015-8-5]. Dostupné z: <http://www.un.org/Depts/Cartographic/map/profile/rwanda.pdf>.

Seznam obrázků

Obrázek 1 – Mapa oblasti	12
Obrázek 2 – Rozmístění rwandské armády v 18. století.....	31

Abstrakt

Práce se věnuje problematice formování rwandského království na pozadí širší oblasti, jež je dnešním státem Rwanda. Popsáno je členění království na provincie a distrikty, systém jejich správy i jednotlivé instituce království v čele s králem, který byl vládcem, vrchním velitelem armády a nejvyšší náboženskou autoritou. Práce se zabývá tím, jakým způsobem došlo ke stratifikaci společnosti a jakým způsobem byl hierarchický charakter společnosti fixován. Důraz je kladen na význam pojmů Hutu a Tutsi, jež je v práci nahlédnut v kontextu života tamních společností a hierarchického společenského uspořádání království. V práci je přihlédnuto k významu dynastické mytologie, jejímu užití k legitimizaci ustaveného řádu království. Reflektován je důsledek kontaktu rwandského království s kulturou evropskou.

The aim of this Bachelor's Thesis is to investigate the formation of the Rwandan Kingdom, with regard to the broader area which later became the state of Rwanda. It describes the Kingdom's division into provinces and districts, the administration system and all its institutions, the role of the king as a rule. The thesis discusses the way the society was stratified and the way the hierarchical character of the society was fixated. The thesis then identifies the terms Hutu and Tutsi in the context of life and endeavor of the communities and hierarchical social structure of the Rwandan Kingdom. It takes into account the importance of the dynastic mythology and its use to legitimize the established order. It reflects the consequences of the Kingdom's contact with the European culture.